

19. Yüzyıl Öncesinde Osmanlı Kayıtlarında Tarla Sınırı ve Büyüklüğü İçin Kullanılan Ölçüler Ne Kadar Muğlaktı?

Hülya TAŞ*

Bu makalenin amacı, toprak mülkiyeti ve tasarrufu konusunda yasal düzenlemelerin ve teknik uygulamaların birbiri ardına gündeme getirildiği ve muntazam kayıt sistemine ilişkin arayışların sürdürüldüğü 19. yüzyıl öncesine eğilmek ve özellikle 18. yüzyılda üzerinde hak tesis edilmiş tarım yapılabılır toprakların sınır ve alan büyüklükleri üzerindeki işlemlere eğilmektir. Böyle bir amaca dönük çalışma ile 19. yüzyılda yapılanların ne kadarının dış örneklerden, ne kadarının içteki uygulamaların evriminden etkilendiğini saptamak mümkün olabilecektir. Bunun için 18. yüzyıldaki kayıtlardan çiftçilerin ziraat ettikleri toprakların sınırlarının nasıl belirlendiğini, büyüklüklerini nasıl tanımladıklarını inceleyerek uygulamanın niteliği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bilindiği gibi 19. yüzyıl, Avrupa'da modernite dönemi diye bilinen dönemin Osmanlı'ya yansımalarının en açık görüldüğü bir zaman dilimidir. Modernitenin en önemli özelliği, hemen her alanda somut verilere sahip olmak ve bu verilerin sürekliliğini, meydana gelen değişikliklerin zaman ve niteliklerini gösterecek düzenli bir kayıt sisteminin geliştirilmiş olmasıdır. Toprak mülkiyeti açısından 19. yüzyılın iki önemli faaliyeti vardır. Bunlardan birincisi, üretim kaynaklarının sahiplerince açıklayıcı ve kanıtlayıcı belgelere sahip olunmasıdır. Bu yüzden mülk toprakların ve kamuya ait alanların tespiti çalışmaları, bir yandan tapu sicillerinin sağlıklı tutulmasını gün-

* Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü.

deme getirirken, diğer yandan da bu toprakların sınırlarını, niteliklerini ve büyüklüklerini somutlayacak kadastro çalışmalarının da aynı anda sürdürülmesini sağlamıştır. Kadastro, bu dönemin önemli bir uygulamasıdır. “Gayrimenkulün sahih bir tercüme-i hâlini yapmak” anlamına gelen kadastro¹, iki amaçla yapılır. Bunlardan birincisi, devletin adaletli bir vergi alması isteğine dayanır. İkincisi ise, hukuki kaynaklıdır ve “gayrimenkulün tasarrufunu tespit, sınırlarını tayin ve taşınmazın leh ve aleyhindeki bi’l-cümle haklarını tespit ve bunların hareketlerini hem takip, hem de tanzim” etmektir².

Kadastro için 19. yüzyılda Avrupa’da çeşitli yöntemlerle haritalar yapmak yoluna gidilmiş ve 1850’den itibaren 1908’e kadar kadastroya esas olacak haritacılık, büyük gelişme göstermiştir. Kadastronun en önemli özelliği, gayrimenkullerin alan üzerindeki doğal hudutlarının bilinen ölçü usullerine göre belirlenmesi ve bunların arazi üzerinde sabit ve bî-taraf noktalara göre tanımlanmasıdır. Bu sabit, bî-taraf noktalara *nirengi* veya *poligon* denir. Yani arazinin sınırları konusunda herhangi bir anlaşmazlık zuhur ederse, bu anlaşmazlığın çözümünde, arazilerin ve sınırların sözü edilen noktalara göre konumları gözönünde bulundurulur ve ölçümler ona göre yapılır. Bu, 19. yüzyılda haritacılık esaslarının gelişmesiyle ortaya çıkmış bir uygulamadır. Hem tasarrufta, hem de anlaşmazlıkların çözümünde başvurulacak en sağlıklı yoldur. Kadastronun yararlarından bir diğeri de, kamu alanlarının, özellikle şehirlerarası yol, meydan gibi alanların korunmasını sağlamasıdır. O yüzden modernitenin en önemli faaliyetlerinden birisi, ülkelerin kadastrasını çıkarmaktır.

Bu açıklamalardan sonra klasik dönem Osmanlı toprak rejiminin uygulamalarına dönelim. Bilindiği gibi tımar sistemi içinde toprağın çıplak mülkiyeti devletin elinde tutularak bunun kullanımı üretici köylüye bırakılmıştı. Köylünün kullanım hakkı, toprağının yer aldığı dirlik sahibinin verdiği bir tezkere ile gerçekleşiyordu. Bu tezkere, bir tasarruf tapusu idi. Dirliğin sipahisi, köylüye bu tezkereyi verirken “resm-i zemîn” veya “resm-i tapu” denen bir vergi alıyordu. Ayrıca bundan sonra toprağı işleyen köylüden *çift resmi* denen *raıyyet rüsumu* alınırken tasarruf ettiği toprağın büyüklüğü önem taşıdığı ve diğer yandan toprakta üretilen ürünün öşrü belirlenirken ürünün miktarı açısından toprağın alan büyüklüğünün bilinmesi gerektiği için, tahrir sırasında

---

¹ Halit Ziya Türkan; “Toprak Meselesinde Kadastronun Rolü”, *Türkiye Ekonomisinin Başlıca Meseleleri*, Türk İktisat Cemiyeti Yayınları, Ankara 1944, s: 66.

² Türkan, *age.*, s: 66.

ekilebilir topraklar dikkatli bir sayıma tabi tutuluyordu³. Bu bakımdan tasarruf tezkeresi, defter-i hâkânîdeki bilgilere dayanan, fakat ondan daha açıklayıcı bir üslupla toprağın sınırlarını ve alan büyüklüğünü de gösteriyordu. Ancak tek tek sipahilerin verdikleri bu tezkere örneklerine nâdiren sahibiz⁴. He-

³ Bu sebeple tahrir defterlerinde köy ve mezraalarda üretimde bulunan köylüden alınacak vergi hasılasını tespit edebilmek için hem üreticilerin tek tek ve durumlarına ilişkin özellikleri ayrıntılı olarak belirlenir, hem de onların tasarrufundaki topraklar “çift” birimi esas alınarak kaydedilirdi. Çift, genellikle bir çift öküzle ve bir ailenin dışarıdan yardım almadan işleyebileceği ve ürün alabileceği toprak büyüklüğü idi. Ancak çift, beldeye ve tasarruf edilen toprağın verimliliğine göre değiştiği için kanunnamelerde her belde “çift” denildiği zaman ne anlaşıldığı açıklanırdı. Bu bakımdan defter-i hâkânîlerde üreticilerin tasarruf ettikleri topraklar, çifte göre tayin edilir. Çiftin altında toprak tasarruf edenler “nim-çift”, “bennak”, “ekinli bennak” gibi sınıflamalara tâbi tutulurdu. Bunlar, belde sakinleri tarafından bilinen tanımlardı. Ömer Lütfi Barkan’ın yayınladığı kanunnamelere baktığımızda, bir çiftlik yerin büyüklüğünün sancak sınırları içerisinde sabit, ancak sancaktan sancağa farklılıklar arzettiği görülmektedir. Örneğin Aydın sancağında bir çiftliğin alanı ile Hüdavendigar’daki çiftliğin alanı aynı değildi. Kimi zaman da aynı sancak içerisinde yer alan kazalardaki çiftliğin alanları da birbirinden farklı olabiliyordu. Buna dair bilgileri, Barkan’dan naklen aşağıda aktarıyoruz:

“Zirâ has yerden yetmiş seksen dönüm ve mutavassıt-ul-hâl yerden yüz dönüm ve ednâ yerden yüz otuz ve yüz elli dönüm yer bir çiftlik i’tibâr olunur. Dönüm dahi hatevât-ı müte’arefe ile kırk hatve yerdin, tûlen ve arzen” (Ömer Lütfi Barkan; “Hüdavendigar Livâsı Kanunnamesi”, XV ve XVI.ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, I. Cilt: Kanunlar, (tıpkıbasım), (yay. haz.: Hüseyin Özdeğer), İstanbul 2001, s: 2. Bu eser bundan sonra, Barkan; Kanunlar olarak verilecektir.

“Ve çiftlik bâbında mikdar has yerden altmış dönümdür. Ve mutavassıt-ul-hal olan yerlerden 80 dönümdür. Ve edna yerlerden yüz otuz yüz elli dönüm yer bir çiftlikdir böylece i’tibar olunur”, Barkan; “Kanunu Liva-i Aydın”, Kanunlar, s: 8.

“Çiftlik hususunda a’lâ ve evsat ve edna mu’teber olub bütün çiftlik a’lâ yerden altmış dönüm ve evsat yerden seksen ve doksan dönüm ve ednâ yerden yüz ve yüz yigirmi dönüm demişlerdir. Ammâ bey-n-en-nâs meşhûr ve ma’ruf olan çiftlik oldur ki bir çiftlik nadasına ve ekinine vefâ ide ehâl-i kurâdan ekinciler dahi ana bir çiftlik dirler. Mikdarda Bursa müddile on iki müdlik yerdin. Konya müddile sekiz müdlik olur bilfi’l ma’mul olan kile ile altı müdlik yerdin”, Barkan, “Vilâyeti Karaman, Kanunname-i Vilayeti Mezbûre”, Kanunlar, s: 47.

“Yürümek adımıyla eni ve uzunu kırk adım yere bir dönüm dirler. Su basar ve her yıl ekilir a’lâ yerlerden seksen dönüm yere bir çiftlik dirler ve evsat-ul-ahvâl olan yerlerde yüz dönüm yere bir çiftlik dirler. Ve ednâ yerlerden yüz elli dönüm yere bir çiftlik dirler. Bu zikir olan ova yerde olduğu takdircedir. Dağlarda çiftlik olmayub dönüm ibâreti isti’mâl olunur” (Barkan, “Diyarbakir Vilâyeti Kanunu”, Kanunlar, ss: 131-132).

“Ve tamam bir çiftliklik yer ki has yerden ola altmış dönümdür a’lâ yerden yetmiş seksen, evsatdan yüz yüz on yüz yigirmi, ednâ yerden yüz elli dönümdür. Bunun ile amel oluna ... ve dönüm dahi tûlen ve arzen kırk hatvedir” (Barkan, “Kanun-ı Hukuk ve Rûsûm-ı Livâ-i Sirem”, Kanunlar, s: 308).

“Ve çiftlik Anabolu ve Górdos ve ... kazalarında a’lâ yerden seksen dönüm, evsat yerden yüz ve yüz yigirmi dönüm ve ednâ yerden yüz elli dönüm bir çiftlik yerdin. Dönüm dahi hatevât-ı müte’arefe ile tûlen ve arzen kırk hatvedir. Amma Mezistre ve Benefşe ve Kurûn ve ... kazalarında elli dönüme bir çift i’tibâr iderler. Ve Çakvenye (?) câniblerinde yigirmi otuz dönüme bir çift dirler. Kazaların çiftleri muhtelif-ül-ahvâldir. Ve her bir kazada i’tibâr olunduğu üzere bir çiftlik yer tasarruf edenden tamam altmış akçe çift akçesi alınır” (Barkan, “Kanunname-i Vilayet-i Mora”, Kanunlar, s: 327).

⁴ Çok nadir rastlanan bir sipahi tezkeresine örnek olarak bkz: *Amasya Şer’iyye Sicili 22, 21/4*:

“Vech-i tahrir-i hurûf budur ki,

Vekili olduğumuz Taşkalıdınanoğlu İbrahim Ağa’nın tımârı karyelerinden Kayacık nâm karye sâkinlerinden Ayşe hatunun zabt ve tasarrufunda olan üç öküzlük tarlaların Celeboğlu Hacı Bey’e bey-i bât-ı sahîh ile bey’ eyleyüb fûrûht eylediği ecilden biz dahi zabt ve rabt için yedine izin tezkeresi vermişüzdür, tarafımızdan ve taraf-ı âherden kimesne müdâhale eylemeye. Tahrîren fi 1101.

El-hakîr Subaşî Es-seyyid Ali Çelebi”.

Burada görüldüğü gibi, sözü edilen toprağın sınırları hakkında hiçbir bilgi verilmeden doğrudan toprağın büyüklüğü, “üç öküzlük” olarak zikredilmiştir. Belli ki satış muamelesinin tarafları ile sipahi arasında bu konuda herhangi bir ihtilaf yoktur. Çünkü, burada her üç kişi de bu toprak etrafında menfaatdar durumdadırlar. İkisi alıcı ve satıcı, üçüncüsü de bu toprak devrinden dolayı, “resm-i tapu” alacak kişidir. Eğer aralarında bir anlaşmazlık olsaydı, belge bu şekilde düzenlenmeyecekti.

le sipahi düzeyinde bu tezkere kayıtlarının yer aldığı defterlerin olup olmadığına ilişkin bilgidен yoksunuz. Bu bakımdan çok ince değerlendirmeler yapma imkanına da sahip değiliz. Bizim açımızdan kullanabileceğimiz tek bilgi kaynağı *ferağ*, *devir*, *temlik* ve *satış*lara ilişkin mahkeme kayıtları ile eğer zuhur etmişse ihtilaf ve niza konusu topraklar üzerinde yapılan keşif tutanaklarıdır. İşte bu makalenin dayanağı, bu iki tür kayıtlardan derlenen bilgiler olacaktır.

Osmanlı döneminde tasarruf edilen toprakların sınırları ve genişliklerinin tanımlanmasında belgelerde üç ayrı yol izlendiği görülmektedir. Eğer taraflar arasında bir niza olmaksızın devir, ferağ ve satış muameleleri sırasında bir taşınmazdan söz ediliyorsa, “*inde’l-ahâli ve’l-cîrân ma’lûmü’l-hudûd*” ibaresiyle sınırların tarif edildiği görülmektedir. Bu ibare, komşuların birbirlerinin mülkleri hakkında bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Bu bilginin yaygınlığı ve zaman bakımından eskiliği için “*mâ-takaddemden mülk-i mevrûsumuz olan*”, “*sinîn-i sâbıkadan beri mutasarrif olduğumuz*” gibi ibareler, açıklayıcıdır. Bunlar, toprak paylaşımının sürekliliğini göstermektedir.

İkinci olarak eğer bir bahçe veya tarla muayyen bir ücret karşılığı satılıyorsa, taşınmazın dört yanındaki sınır komşuları “*şarken ..., garben ..., şimâlen ... ve kıbleten ... mülkleri ile mahdûd*” şeklinde açıklanmaktadır.

Üçüncü olarak, eğer taşınmazın bir veya birden fazla tarafı dere veya nehere ya da dağ ve orman gibi hâlî yerlere ya da kamuya ait yollara dayanıyorsa bunlar açıklıkla belirtiliyordu. Bu hususda kullanılan ibare, belgelerde genellikle “*bir tarafı ... mülküne, bir tarafı ... mülküne, bir tarafı tarîk-i âmma ve taraf-ı âheri ... dağına/nehrine müntehî*” şeklinde yer almaktaydı⁵.

Bu konuda, belgelerde daha açık ifadeler de vardır. Komşu sınırlar açıklandıktan sonra arazinin konumu, bilinen bir noktaya veya bir arazi şekline göre tanımlanmıştır. Örneğin Fatih’in vakıflarının akarâtının açıklandığı sicillerde geçen şu ifadeler ilginçtir⁶:

“*yine etraf-ı erbi’ası Hamam Dere ve Edhem ve Kasım tarlaları ve tarîk-i âmm ile mahdûd Çingâne Mezarlığı civârında on altı dönüm bir kıt’a tarla*”

“*yine bir taraftan Çobanoğlu Harmanı ve iki taraftan hâlî mahall ve bir taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd kiremidhâne zahrında seksen beş dönüm bir kıt’a tarla*”

⁵ “... karye-i mezbûre toprağında vâkî’ bir haddi Köse Ali ve bir haddi Kara Hasan ve bir haddi Kerşür oğlu İbrahim ve bir haddi nehr-i kebîr ile mahdûd ve mümtâz...” (Amasya Şer’iyye Sicili 23, 41/1); “... Bavlın nâm karye turâbında Kalburcu Özü nâm mevzi’de vâkî’ bir taraftan Muhzır oğlu bağı ve bir taraftan Mustafa bağı ve bir taraftan cebel ve bir taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd tahmînen sekiz ırgadlık bağı” (Ankara Şer’iyye Sicili 41, 62); “Balgat nâm karye hudûdu dâhilinde vâkî’ bir taraftan mezbûr Mirza ve bir taraftan Balı ve bir taraftan dere ve bir taraftan cebel ile mahdûd tahmînen on beş ırgadlık bir kıt’a bağı ...” (Ankara Şer’iyye Sicili 64, 140).

⁶ Hülya Taş; *Defter-i Evkâf-ı Fatih Sultan Mehmed Han*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara-1996, ss: 172-175.

“yine **iki tarafdán** Edhem ve **bir tarafdán** El-hâcc İsa ve **bir tarafdán** Kılıçlı Sagır Çiftliği tarlaları ile mahdûd **Leylik Çeşme karşusunda** on beş dönüm bir kıt’a tarla”

“yine **etrâf-ı erbi’ası** çiftlik-i mezkûr tarla ve Hacıoğlu Çayırı ve Haraccı Çiftliğine giden yol ile mahdûd **Tuzla Köprüsü ittisâlinde** Çoban Çayırı demekle arîf yüz seksen dönüm bir kıt’a çayır”

“yine **bir tarafdán** Kılıçlı Sagır Çiftliği tarlası ve **bir tarafdán** Kargılıoğlu tarlası ve **bir tarafdán** Yusuf tarlası ve ba’zen Kılıçlı Çiftliği tarlası ve **bir tarafdán** mârrû’z-zıkr Yapağcı Çiftliği tarlası ile mahdûd **deliklitaş civârında** ...otuz dönüm bir kıt’a tarla”

“yine **bir tarafdán** Kâtib Ahmed zevcesi ve **bir tarafdán** mezkûr Yapağcı Çiftliği tarlaları ve **bir tarafdán** yine ba’zen çiftlik-i mezkûr ve ba’zen Kasım tarlaları ve **bir tarafdán** tarîk-i âmm ile mahdûd **Baryedâr bayırında** on iki dönüm bir kıt’a tarla”

“yine **etrâf-ı erbi’ası** Tekye tarlası, Osman ve İsmail ve El-hâcc İbiş ve çiftlik-i mezkûr tarlaları ve **ulu yol** ile mahdûd **Kokmuş Pınar üstünde** yirmi beş dönüm bir kıt’a tarla”

“yine **bir tarafdán** çiftlik-i mezkûr tarlası ve **bir tarafdán** Bosna köylü İsmail Çiftliği tarlası ve **bir tarafdán** İbiş tarlası ve **bir tarafdán** Süvari Yolu ile mahdûd **Bosna Köyü Yolu altında Kürüm üstünde** yirmi dönüm bir kıt’a tarla”.

Örnekleri daha da artırmak mümkündür. Yukarıda alıntıladığımız kayıtlardan da anlaşıldığı gibi bir tarlanın ya da bir çayırın, arazinin sınırları, komşularına göre tespit edildikten sonra o arazinin yeri; **dere, pınar, çeşme, mezarlık, yol, tepe, bayır, taş** gibi mevkii nesiller boyu değişmeyecek bir taşınmazla göre sabitlenmektedir. Böylece olası karışıklıklar önlenmektedir.

Dile getirdiğimiz bu üç grup ibareden ikisi, birbirlerini tanıyan kişilerin kendi içlerinde nesiller boyu oluşan mutabakatı göstermektedir. Üçüncüsü ise, nispeten daha sonraki dönemlerde kadastral belirlemenin özünü teşkil eden muayyen ve değişmeyen *nirengi noktalarını* andırmaktadır. Bu tanımlamalar, yukarıda sözü edilen tabiat şekillerinin sınır oluşturduğu hallerde karşımıza çıktığı gibi, onlara sınır olmayan, fakat onların civarında bulunan taşınmazlar için de kullanılabilirdi. Özellikle Fatih Evkâf Defteri’nden aldığımız ibareler, 19. yüzyılda kroki veya değişik tersîmât şeklinde karşımıza çıkan *nirengi noktalarına* göre konumu belirlenen arazilerin, çizgi ile değil de söz ile çizilmiş resmidir. Bu bakımdan kadastro uygulamasını, sadece Batı’dan alınmış bir usul olarak algılamayıp, bunu Osmanlı toprak düzeninin kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel yöntemine de bağlamak gerekir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz sınır belirlemeleri kadar önemli olan bir diğer husus da, bu sınırların çevrelediği toprağın genişliğinin belirtilmesi ve bu belirleme için yine beldeden beldeye değişen ve belde sakinleri arasında miktarları konusunda mutabakat bulunan birtakım alan ölçeklerinin zikredilmesidir. Daha sonra belgeler üzerinde değerlendirme yaparken de göstereceğimiz gibi, alan ölçeği olarak “... öküzlük yer”⁷, “... muddluk tarla/yer”⁸, “... ırgadlık bağ”⁹, “... kütüklük bağ”, “... sünbül tohm isti’âb eder tarla”¹⁰, “... kıyel tohm isti’âb eder arazi”¹¹ gibi ibareler kullanılıyordu.

Bu ibarelerin, modernite döneminin kesin rakamlara dayalı bilgileri ile karşılaştırıldığı zaman, birtakım belirsizlikler içerdiği düşünülebilir. Bunun için de bu belirsizlikler sebebiyle tasarruf edilen topraklar arasında çok sık müdahalelerin yaşandığı ve zaman içinde “mütegallibe”nin bazı toprakları önce tasarrufuna, sonra da mülkiyetine geçirdiği iddia edilebilir. Nitekim, 19. yüzyılı araştıranlar, yalnız Osmanlı ülkesinde değil, Avrupa’da da bu döneme daha önceki belirsizliklerden kaynaklanan çok sayıda problemin devr olduğunu, kayıtlar ile fiilî durum arasında izah edilemeyecek büyük farklılıkların görüldüğünü ileri sürmüşlerdir¹².

Bu makalede, 19. yüzyıla devr olan problemlerin, 19. yüzyıl ölçülerine göre “belirsizlik” olarak görülen kayıtlardan kaynaklanmadığı, tedâhül ve tecâvüzlerin başka sebeplerinin olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu fikrimizi desteklemek üzere, iki hususu öncelikle belirtmek gerekir. Bunlardan birincisi, tarif edilen sınırlar ve onların içinde kalan toprak büyüklüklerinin birlikte ele alındığı ve bunlardan birinde istenmeyen ya da beklen-

⁷ “... nâm karye toprağında vâki’ beyne’l-ahâlî ma’lûme üç öküzlük tarlalarını ...” (Amasya Şer’iyye Sicili 22, 21/4).

⁸ “... bir muddluk yer” (Bursa Şer’iyye Sicili A-8, 179/2432); “tahminen buçuk muddluk mikdârı yeri ki Umur Bey bağçesi kurbundadır” (Bursa Şer’iyye Sicili A-8, s. 223, belge: 4).

⁹ “... ile mahdûd tahminen on ırgadlık bağı” (Ankara Şer’iyye Sicili 41, 2); “... ile mahdûd ve tahminen on ırgadlık mülk bağ...” (Ankara Şer’iyye Sicili 41, 18). Benzer belgeler için bkz: Ankara Şer’iyye Sicili 64, 19, 22, 49, 58, 93.

¹⁰ “... nâm karye toprağında vâki’ ma’lûmü’l-hudûd tahminen iki buçuk sünbül tohm isti’âb eder bir kat’a arz-ı hâlî ...” (Antakya Şer’iyye Sicili 2, 31/42); “... tarlası ile muntehî ve mahdûd ve tahminen iki sünbül tohm isti’âb eder bir kat’a tarla ...” (Antakya Şer’iyye Sicili 4, 33/60).

¹¹ “...nâm karyede vâki’ yirmi kıyel tohm isti’âb eder arâzi ...” (Amasya Şer’iyye Sicili 24, 17/2); “... tarlaları ile mahdûd olub tahminen otuz keyl-i İstanbulî tohm isti’âb [eder] Danişmendli Yeri demekle ma’rûf olan bir kat’a tarla...,” (Ankara Şer’iyye Sicili 41, 102). Benzer belgeler için bkz: Ankara Şer’iyye Sicili 41, 130, 193, 273, 299.

¹² Yücel Terzibaşoğlu; “Eleni Hatun’un Zeytin Bahçeleri: 19. Yüzyılda Mülkiyet Hakları Nasıl İnşa Edildi?”, *Tarih ve Toplum*, Güz 2006, No: 4, İstanbul, ss: 123-126. Bu makalede Mihaliç eşrafından Galip Paşa’ya ait bir örnek verilmekte ve Paşa’nın tapu senedi üzerinde 1.700 dönüm olarak gösterilen mer’asının fiiliyatta 10.000 dönümü aştığı zikredilmektedir (s: 125). Fakat bu açıklamanın hemen arkasından bu durumun daha önceki kayıtlarda yer alan sınır bilgilerinin muğlaklığından kaynaklanmadığı, beldenin tapu kayıtlarında birçok silinti ve kazıntıların gözlemlendiği belirtilmektedir. Anlaşıyor ki “mütegallibe”den olanlar, bir yandan küçük toprak sahipleri üzerinde tahakküm kurarken, diğer yandan resmi kayıtlarla oynamayı da başarabilmişlerdir. O yüzden 19. yüzyıldaki kayıtlar ve fiilî durum arasındaki farklılık, bir önceki dönemin uygulamasının sonucu değildir.

meyen bir değişiklik yapılması halinde bu durumu ikincisinin ortaya çıkaracağıdır. İkinci husus, çok uzun tasarruf sürelerinin bir yerleşmişlik sağlama-sıdır. Nitekim, satışlarda veya vergiye konu olan mülklerin tanımında, belgelerden anlaşıldığına göre bir problem yaşanmamaktadır. Problemler durumunda ise, kayıtlar kadar beldenin yaşlı ve daha eski dönemleri bilenlerin tanıklıkları önem kazanmaktadır.

Bu açıklamalardan sonra belgesel bilgilerle, bu söylediklerimizi destekleyebiliriz: Bu bölümde Anadolu'nun çeşitli yerlerinden örnekler irdelenecektir. Elimizde **Antakya, Harput, Bursa, Amasya, Ankara ve Bor şer'iyye sicillerinden** derlenmiş arazi satış ve devirleriyle ilgili kayıtlar vardır. Bu kayıtların, birbirinden farklı bölgelere ait olmasına rağmen, benzer muamelelere tanıklık etmektedir. Ağırlıklı olarak 18. yüzyıla ait bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, yukarıda açıkladığımız biçimde sınır ve genişlikleri, sahipleri ve beldenin diğer yerleşikleri tarafından bilinen araziler çok uzun süreli olarak üreticilerin tasarrufunda bulunmuştur. Özellikle 18. yüzyılda, askerî zümrelere mensup olan kişilerin toprağı mülk edinme eğilimi gösterdiklerini, yine bu örneklerden anlıyoruz. Bu kez, kırsal kesime dışarıdan gelen bu yeni sahipler, sözü edilen uygulamaları kabullenerek toprak tasarrufunun içine girmişlerdir. Bu yeni sahipler, kendileri rencber olmadıkları için, toprağı ekip biçmede ortaklıklar kurmuşlardır¹³.

Antakya mahkeme defterinde kayıtlı 13 Aralık 1749 (3 Muharrem 1163) tarihli hüccetde "...nâm mezra'a toprağında vâki' kibleten El-hâcc Mansur oğlu tarlası ve şarken Hacı Mehmed oğlu Hüseyin tarlası ve garben nehr-i cârî ve şimâlen Pal oğlu tarlası ile müntehî ve mahdûd ve tahmînen iki sünbül tohum isti'âb eder bir kıt'a tarla ..."dan söz edilmektedir¹⁴. Satışa konu olan bu tarlanın belirtilen sınırlar içindeki büyüklüğüne ilişkin kesin bir ölçü verilmemiştir. Ancak, burada yaklaşık 2 sünbül tohum ekilebildiği belirtilmektedir. Bilindiği gibi "sünbül", Halep, Antakya bölgelerinde kullanılan bir hacim ölçüsüdür. Hububat ölçü birimi olan sünbül, 1 Halebî mekkükün 0,18 ile 0,20'si oranındadır. 1 Halebî mekkük'ün karşılığı 81,2 kg. buğday olduğuna göre, 1 sünbül'ün kg. cinsinden ağırlığı 14,616 ile 16,24 kg. arasında değişen buğdaya karşılık gelmektedir¹⁵. Örneğimizde, sözü edilen bir kıt'a tarlaya yaklaşık 2 sünbül tohum ekilebildiği belirtildiğine göre, bu tarlada 30 kg. civarında tohum kullanılmaktadır. 30 kg.lık tohum ekilen bu tarlanın yüzölçümü için Yunus Koç'un çalışmalarından yararlanarak bir çıkarsamada bulunabiliriz. Bu

¹³ Özer Ergenç; "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzâra'a ve Murâba'a Sözleşmeleri", *Kebikeç*, No: 23, ss: 129-139.

¹⁴ *Antakya Şer'iyye Sicilleri* 4, 33/60.

¹⁵ Enver Çakar; *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ-2003, ss: 243-244.

rada bahsi geçen bir kıt'a tarlanın kaç dönüme denk geldiğine dair bir bilgimiz yoktur. Yunus Koç'un yerel müdler üzerinden yaptığı ölçü birimlerine dair araştırmasında, bugünün şartlarında dahi bir dönüme 30 kg.ın üzerinde tohum ekiminin çok fazla olduğu dile getirilmektedir¹⁶. Gerek Koç, gerekse Koç'un bulgularını destekleyen Mehmet Öz'ün çalışmalarından çıkan ortak sonuç, Anadolu'nun birçok bölgesinde, ortaçağ koşullarında, yani tarımın kara saba ile ve öküzle yapıldığı, makinenin girmediği dönemlerde bir dönüme ortalama 8-12 kg. hububatın ekildiğidir¹⁷. Buna dayanarak yukarıda yüzölçümünü tam bilmediğimiz tarlanın dönüm olarak büyüklüğünü tahmin edebiliriz. Ortalama 30 kg. tohum ekildiğine göre, tarlanın yaklaşık 2 dönümlük bir yer olması muhtemeldir. Burada bizim tahmin etmeye çalıştığımız bu tarlanın büyüklüğü, "sünbül" tanımlamasıyla o dönemin ziraatçıları arasında bir belirsizlik, bir muğlaklık taşıymıyordu ki sicillere bu şekilde kaydedilmişti.

Bu çıkarsamadan sonra yukarıdaki belgede dikkati çeken diğer husus, şudur: Satışa konu olan tarlanın üç tarafındaki sınır komşularının her biri, tek kişidir. Yani, herhangi bir tarafında birden fazla kişi ile komşuluk ilişkisi yoktur. Buradan yandaki tarlaların da sözü edilen tarla büyüklüğünde olabilecekleri tahmin edilebilir.

Fakat, birbirine komşu olan kişilerin tasarrufunda bulunan tarlaların yaklaşık aynı büyüklükte olmadığı, farklı büyüklükte arazilerin yan yana bulunduğunu gösteren kayıtlar da vardır. Örneğin Fatih Sultan Mehmed vakıflarının Silivri kazasındaki akarâtı sayılırken bazı tarlalar için şu ifadeler kullanılmıştır. "... yine **bir tarafdán ba'zen** Koyuncuoğlu Harmanı ve **ba'zen** Hacıoğlu tarlası ve **bir tarafdán** Büyük Ağıl ve **ba'zen** çiftlik-i mezbûr tarlası ve **ba'zen** Yörük Mustafa tarlası ve **bir tarafdán** karye-i mezbûreden Silivri'ye mürûr olunur tarîk ve **ba'zen** Çavuş Çeşmesi ile mahdûd Hamam Dere Bağçesi ittisâlinde ... üç yüz dönüm bir kıt'a tarla"¹⁸; "yine **bir tarafdán** Hacıoğlu Osman ve **ba'zen** Kılıçlı Sagîr Çiftliği çayırları ve **bir tarafdán** El-hâcc İsa ve **bir tarafdán** Edhem ve **bir tarafdán** mârrü'z-zıkr Yapağcı Çiftliği tarlaları ile mahdûd ve Beşbudak Tarla demekle arîf altmış beş dönüm bir kıt'a tarla"¹⁹.

Bu iki örnekten birincisinin, dört tarafında da birden fazla mülk veya yol ve çeşme gibi kamuya ait alanlar yer almıştır. İlk örnekte tarlanın 300 dönüm-

¹⁶ Yunus Koç; "Zirai Tarih Araştırmalarında Ölçü Tartı Birimleri Sorunu", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 7-9 Nisan 1999, Bildiriler, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya-2000, s: 544.

¹⁷ Koç; *agm.*, s: 544; Öz, bu rakamın ortalama 10-15 kg. olduğunu ifade etmektedir. Bkz: Mehmet Öz; "XVI. Yüzyılda Anadolu'da Tarımda Verimlilik Problemi", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, c: III, Ankara-2002, s: 1644.

¹⁸ Taş; *Defter-i Evkâf-ı Fatih Sultan Mehmed Han*, s: 172.

¹⁹ Taş; *Defter-i Evkâf-ı Fatih Sultan Mehmed Han*, s: 171.

lük büyük bir alana yayılmış olması, çevresinin daha küçük tarlalarla çevrilmesini gerektirmiştir. Yukarıdaki ifadelerde “ba’zen” sözcüğü, “bir kısmı şu, bir kısmı bu” anlamına gelmektedir. İşte bu durum bize, kolaylıkla arazilerin birbirleri aleyhine sahiplerince büyütülemeyeceği bir tasarruf ve mülkiyet örgüsünü göstermektedir. Ancak, hem-sınır olan tarlaların, satın alma suretiyle birleştirildiği ve bu hususun ayrıntılı tanımlarla mahkeme kayıtlarına geçirildiğini gösteren örnekler vardır. Eylül 1662 (Safer 1073) tarihli belgede, Harput’a bağlı Kesernik adlı zimmi köyünde Erkenik veled-i İvanis, babasından kendisine intikal eden bir bostan yerini, Mustafa Ağa’ya satarken taşınmazının sınırlarını şöyle tanımlamaktadır: “*karye-i mezbûr akârında vâki’ bir tarafı müşteri-i mezbûr ve bir tarafı Madikir ve bir tarafı vakf tarla ve bir tarafı Güllü Bostan, bu hudûd ile mahdûd*” yer²⁰. Görüldüğü gibi, Mustafa Ağa, adı geçen tarlanın bitişiğinde bir yere sahiptir. Kendisi, köylü olmadığına göre, muhtemelen orayı da satın alma yoluyla mülk edinmiştir. Bu belgeden anlaşıldığına göre, müşteri konumunda olan Mustafa Ağa, daha önce aldığı tarlayı yeni alımlarla büyütmektedir. 18. yüzyılın genel eğilimine uygun olarak, aslen askerî zümrelere mensup olanların, servetlerini taşınmazlara yatırdıkları anlaşılmaktadır. Bu olayda da satın alma işlemi “*sâhib-i arz ma’rifetiyle*” yapıldığı için farklı yönlerden denetlenen bir işlemle topraklar birleştirilmiştir. Bu gibi durumlarda, daha sonraki bir dönemde arazi tanımlarken bu işlemler de belirtilmekte ve arazinin farklı tarihlerde birleştirildiği açıklanmaktadır. Zira, o arazi birleştirilirken araziye satın alan kişi, mülküne kattığı parçanın avâriz yükümlülüğünü de üstlenmiş olmaktadır²¹.

Bu tür sınırları belirlenmiş tarlaların üzerinde herhangi bir müdahalenin olup olmadığı konusunda fikir verebilecek bir başka husus, bu topraklar üzerindeki tasarruf veya mülkiyet hakkının süresidir. Eğer, tanımında bir değişiklik olmayan arazinin sahipliliği, çok uzun bir zaman sürmüştü bu, belirlenen sınırların muğlak olmadığına da bir kanıttır.

Örneğin Amasya şer’iyye sicilinde yer alan 5 Mart 1696 (30 Receb 1107) tarihli bir belgede anlatıldığına göre, dirlik sahibi olan Seyyid Mehmed bin Ömer ile Ali bin Mustafa, Amasya’nın Kal’a köyü sakinlerinin bazılarından, vergilerini eksik ödedikleri konusunda şikayetçi olmuşlardır. Köylüler ise bu iddia karşısında, köylerindeki altı çiftlik araziye atalarından bu yana **70-80**

²⁰ Harput Şer’iyye Sicili, MFA 7218, 7/2.

²¹ Avâriz yükümlülüğü, kişilerin ekonomik durumuna ve sahip oldukları taşınmazlara göre belirlendiğinden bu gibi birleştirmeler, daha sonra ihtilafa konu olacağı için, bu tür kayıtlar sık sık karşımıza çıkmaktadır. Bütün taşınmazlarda buna dikkat ediliyordu. Bkz: Özer Ergenç; “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, c: IV, 1984, s: 73. Şehirlerde mahallelerin sınırları, satın almalara büyümüş bazı taşınmazları ortadan bölse de, avâriz vergisi komşu mahallelerin ikisinde de talep ediliyordu. Yani, vergi yükümlülüğü sebebiyle taşınmazların sınırlarına çok dikkat ediliyordu.

yıldır tasarruf ettiklerini ve gerekli vergilerini de adı geçen bu iki sipahiye ödediklerini mahkemede dile getirmektedirler²². Görüldüğü gibi, burada 70-80 yıllık tasarruftan, tasarruf hakkının babadan oğula geçtiği bir tür daimi kiracılıktan söz edilmektedir. 25-30 yılı bir nesil kabul edersek, adı geçen yer, karye ahalisinin yaklaşık 3 nesildir tasarrufundadır.

Bu konudaki bir diğer örneğimiz, Harput'a aittir. 16 Ağustos 1662 (1 Muharrem 1073) tarihli belgeye göre, Milli aşireti halkından bazıları eyalet divanında Cafer Ağa karşısında, tasarruf ettikleri ve sınırları bilinen üç çiftlik tarlaya dair davalarını şöyle dile getirmişlerdir²³:

“karye-i mezbûr sınırına dâhil Kızıl Pınar dimekle ma'rûf mezâri'de vâki' inde'l-ahâlî ve'l-cîrân ma'lûmü'l-hudûd üç çiftlik sulu ve susuz tarlalar kendü mülklerimiz olup yedlerimizde temessükâtlarımız var iken mezbûr Cafer Ağa fuzûlî zabt eder, su'âl olunub kasr-ı yed etmesini taleb ederiz”.

Cafer Ağa ise, ahalinin bu iddialarına, söz konusu olan tarlaları, **40 sene-den fazla bir süredir** kendisinin tasarruf ettiğini, daha öncesinde de bu yerleri, Harput Mukâta'ası Emininden *“tapu resmi”* karşılığında, babasının aldığı ve tasarruf ettiğini dile getirmiş ve bunu ispatlamıştır. Bu durum belgede şu şekilde ifade edilmektedir:

*“bin yirmi bir senesi târihinde zikr olunan topraklar hâlî ve mu'attal kaldıkda Harput Mukâta'ası Emîni olan Hasan Ağa mârrü'z-zikr tarlalar arz-ı mîri olup bi-hasbî'l-kânûn tapuya müstehakk olmağın resm-i tapusun babamız müteveffâ Süleyman Ağa'dan alub yedlerine²⁴ mûmzâ temessük verilmişken babamız zabt edüb fevtinden sonra **kırk seneden mütecâviz** ben zabt ve tasarruf edüb beher sene oşrûn sâhib-i arza edâ ederim”.*

Bir diğer örneğimiz ise 14 Haziran 1701 (7 Muharrem 1113) tarihiyle Amasya sicilinde kayıtlı ve **28 senelik bir tasarrufu** konu edinen bir davadır. Şamice mahallesi sakinlerinde Hüma adlı kadın, mahkemede İlyas karyesi sakinlerinden Hasan bin Himmet karşısında, adı geçen köyde babasına ait beş adet tarlayı fuzulî zabt ettiğini dile getirmekte ve bu durumun önlenmesini talep etmektedir²⁵. Hasan, hakkındaki bu iddiayı elinde bulunan **sâhib-i arz**

²² Amasya Şer'iyye Sicili 22, s.7/1: “... zikr olunan Kal'a köyü toprağında beş çiftlik ve Berguma toprağında altı çiftlik arâzi olup **ebâ an ceddin yetmiş seksen seneden berü** sâhib-i arz olanlara bu âna gelince a'sâr-ı şer'iyye ve rûsûmâtın vergeldik ve vermeğe râzıdır ...”

²³ Harput Şer'iyye Sicili, MFA 7218, s: 8/1.

²⁴ Belgede “yedine”.

²⁵ Amasya Şer'iyye Sicili 23, s: 46/5: “babam müteveffâ-yı mezbûrun karye-i mezbûrda vâki' **lede'l-ahâlî ve'l-cîrân ma'lûmü'l-hudûd** mutasarrıf olduğu beş küt'a tarlalarını zabt eder, su'âl olunub cevâbı tahrir ve müceb-i şer'isi icrâ olunmak matlûbundur”

tezkeresini delil olarak göstererek reddetmiştir. Hüma adlı kadın davaya tekrar itiraz edince, söylediklerini ve elindeki temessükde geçen ifadeleri bu kez **udûl-i Müslimîn**'in şahitliği ile teyit etmiştir²⁶.

Yine Amasya'nın Gök Medrese mahallesi yerleşiklerinden Hasan Beşe bin Hasan, Hüseyin bin Piri ile olan anlaşmazlığını 22 Haziran 1702 (26 Muharrem 1114) tarihinde mahkemeye götürdüğünde şunları söylemiştir²⁷:

“Adıgeçen Hüseyin’e bu belgenin düzenlendiği tarihten 20 yıl önce Kılabcık adlı köyde bulunan, 25 kg. tohum ekilebilir arazimi, senede 7,5 kg. buğday karşılığında kiraya vermiştim. Bugüne ödemesi gereken hububatı vermemektedir. Kira bedelinin alınmasını isterim”.

Görüldüğü gibi davacı sözü edilen arazisinin **yirmi seneden beri** kendi üzerinde bulunduğunu ifade ederek, burasını Hüseyin’e kiraya verdiğini dile getirmektedir.

Toprak tasarrufunda en belirleyici öge olarak tanımlanan sınırlar ve bu sınırlar içindeki tarla büyüklüklerinin muğlaklığını önleyen bir başka ilişki, tımar sistemi gereği, buraların vergilerini toplamak durumunda bulunan görevliler ile toprağı kullananlar arasındaki vergi ilişkisidir. Bu ilişki, tımar sistemi içinde iltizam usulünün yaygınlık kazanmasında yeni boyutlar kazanmıştır. İltizam usulü, hazineyi ilgilendiren bir uygulama olduğu için, Defterhane ile Hazine arasında da iki tarafın kayıtları bu konuda devreye girmiştir. Bunun tipik bir örneğini bir başka bölgenin şer’iyye sicilinde buluyoruz. 27 Haziran 1748 (Receb 1161) tarihli ferman, Niğde sancağının Şücâ’eddin nâhiyesinde **Ovacık ve Tevâbî’î Mukâta’ası** adlı mîrî mukâta’anın mâlikâne sahipleri, kendi hüküm bölgelerindeki bir köye, yakındaki bir zeametın zaimi tarafından müdahale edildiğini; köyün şer’î ve örfî vergilerinin kendilerine ait olduğu halde, adı geçen zaimin söz konusu vergileri kendisine ödemeleri konusundan köylüleri zorladığını belirtmişler ve şikayetlerini Bor mahkemesi kadısına iletmişlerdir²⁸. Belgeden anlaşıldığına göre, şikayet tekrarlanarak Divân-ı Hümâyûn’a kadar yansımıştır. Bunun üzerine hem Defterhâne’deki *defter-i hâkânî kayıtları*, hem de Hazine’nin *Baş Muhasebe kayıtları* incelenmiş, bu-

²⁶ Amasya Şer’iyye Sicili 23, s: 46/5: “fi’l-vâki’ merkûme Hüma’nın babası mezbûr Hızır’ın fevtinden sonra sulbî oğlu İlyas mutasarrıf iken ol dahi bilâ-veled fevt olub sâlifî’z-zikr tarlayı karye-i mezbûre sipâhisinden tapulayub **yirmi sekiz senedir tasarruf ederim**”

²⁷ Amasya Şer’iyye Sicili 24, s: 17/2: “... mezbûr Hüseyin’e târih-i kitâbdan yirmi sene mukaddem Kılabcık nâm karyede vâki’ **yirmi kıyel tohm isti’âb eder arâzimi** her senede üçer kıyel hintaya altı sene tamâmına dek icâr etmişdim, hâlâ minvâl-i meşrûh üzere altı senede müctemi’ olan ecr-i müsemmâ on sekiz kıyel hintamı taleb eylediğimde bana edâdan imtinâ’ eder, su’âl olunub hakkım alverilmek matlûbumdur ...”.

²⁸ Bor Şer’iyye Sicili 2.

nunla da yetinilmeyerek köyün yaşlı ve geçmiş uygulamaları bilen yerleşiklerinin ifadelerine başvurulmuştur. İsim benzerliğinden dolayı ortaya çıkan anlaşmazlığın çözümünde, köyün yaşlılarının ifadeleri belirleyici olmuş ve köylüler babalarının ve kendilerinin tarlalarını **60 yılı aşkın** bir süredir tasarruf ettiklerini ve vergilerini mâlikâne sahiplerine ödediklerini belirtmişlerdir. Bundan dolayı anlaşmazlık, mültezimler lehine verilen kararlarla çözülmüştür.

Sonuç

Osmanlı tarih yazıcılığında Osmanlı toplumunun gelişme evreleri hakkında, 60'lı yıllardan bu yana yerleşmiş bir kanaat vardır. O da Osmanlı klasik döneminin sistem ve kurumlarının 17. ve 18. yüzyıllarda yeni koşullarla karşılaşması üzerine değişime uğramaları sebebiyle, asıl nitelikleri kaybettikleridir. Bunun yanında Avrupa tarihinin gelişim çizgisine göre modernite döneminde uygulamaların kesinlik kazandığı görüşü egemendir. Bu görüşe göre, orta zamanların geleneksel uygulamaları, yerel ve kesinlik içermeyen, bu yüzden de muğlak, ancak tanışıklık ortamında geçerli olan ölçütlere dayanmaktadır. O yüzden daha önceki uygulamaların moderniteye aktarımı, büyük sorunların çözümünü de gerektirmiştir. Bu iki görüşü benimseyen 19. yüzyıl Osmanlı tarihçileri, bütün devlet kurumlarında olduğu gibi, toprak kullanımında da harita ve kadastral hesapların etkin olmasından önce, muğlaklık bulunan sınırlar sebebiyle mülkiyet ve tasarruf sorunları yaşandığı görüşündedirler. Tutulan kayıtların karmaşık, gelişigüzel, zaman içinde çeşitli vesilelerle değiştirilmiş olduğu, ileri sürülen iddialar arasındadır. Bu sebeple kayıtlardaki tarla büyüklükleriyle fiilen işlenen topraklar arasında bazen izahı mümkün olmayan farklılıkların bulunduğu, sayısı az olmayan örneklerle gösterilmiştir²⁹.

Bu makalede, belgelerden derlenmiş verilere dayalı yapılan açıklamalar, bizi şu sonuçlara ulaştırmıştır:

19. yüzyıl tarihçilerinin tespitleri belirli bölgeler ve belirli uygulamalar için doğru olabilir. Fakat bunu, devletin egemen olduğu bütün topraklara ve dönemlere teşmil etmek, tarihçiyi yanıltıcı değerlendirmelere götürme tehlikesi içerebilir. Fiilî durum ile hukukî durum arasındaki farklılaşma, 19. yüzyıl öncesi kayıt sistemlerinin muğlaklığından ve kolayca tahrif edilebilir olduğundan kaynaklanan bir durum değildir. Toprağın, bazı bölgelerde çeşitli yollarla nüfuzlu birtakım kişilerin elinde toplanmasının, açıklanması gereken çok farklı ve karmaşık nedenleri vardır. Osmanlı klasik düzeni içinde tımar sistemine göre, dirlik sahiplerine tevcih edilen ve padişaha ait bölümü de Hazine-

---

²⁹ Bkz: Bu makalenin 12 nolu dipnotu.

i Amire'ye aktarılan vergileri denetlemek üzere çok farklı denetim mekanizmaları bulunan bir kayıt sistemi geliştirilmiştir. Bu sebeple, bu kayıt sistemi içinde muğlak gibi görünen ölçü ve tayin edici ibarelerin, aynı denetim mekanizması ile bütünleştiği, yukarıda açıklamaya çalıştığımız örneklerle ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bugün bize muğlak gelen “*köy sakinleri ve komşularca bilinen*” ifadesinin, uygulama içinde tayin edici bir anlamının bulunduğu, verdiğimiz örneklerle kanıtlanmaktadır. Bu ibare ile tanımlanmış sınırlar, dava konusu meselede taraf olanlar tarafından bir itirazla karşılaşmamıştır. Bu en muğlak görünen ifadeden başka, tarlaların dört bir tarafının hangi komşular tarafından çevrildiğini, isim vererek açıklayan tanımlamalar vardır. Bu tanımlamalar, bazen komşuların birden fazla oluşu ile, daha ayrıntılı bir açıklamaya da dönüşebilmektedir. Tarla büyüklükleri birbirine eşit olmadığından dolayı, bazen bir taraftaki sınır, birden fazla komşunun toprağı boyunca uzamaktadır.

Ayrıca bu sınır tayini işlemlerinde 19. yüzyıl kadastral uygulamasına çok yaklaşan tespitler karşımıza çıkmakta ve sınırların tayininde sadece komşu toprak sahiplerinin adlarının zikretmekle yetinilmeyip, civardaki sabit bir noktaya göre de açıklamalar yapılmaktadır. Bu nirengi noktaları; çeşme, dere, pınar, dağ, ana yol, mezarlık gibi kamuya ait yerlerdir.

Bütün bunlar, daha sonraki dönemde uygulamaya harita girdiği için, bize muğlak gibi gelmektedir. Oysa, yukarıda örneklerini verdiğimiz belgeler de gösteriyor ki, o dönemde yapılan şey, aslında sözlü bir tersimâttir. Zira, sözle tarlanın sınırları çizilmektedir.

Makalemizin ulaştığı ikinci sonuç, sınırı tayin edilen tarlanın alan büyüklüğüne ilişkin bilgiler de verilmek suretiyle, bu sınırların öyle kolayca değiştirilmesinin önüne geçilmesinin öngörüldüğüdür. Örnekler aldığımız farklı bölgelerde, farklı farklı açıklamalar olmasına rağmen, yerel uygulamada bir “*bilinen*”e atıf yapıldığının kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. “*bir öküzlük yer*”, “*6 mudd tohm isti'âb eder tarla*”, “*iki ırgadlık bağ*” gibi açıklamalar, sınır bilgileriyle bütünleşen ve kullanıldığı dönem ve mekanda açıklayıcı anlamı bulunan ölçütlerdir.

Nitekim bu belirlemelerin mülkiyet ilişkilerini sağlıklı yürütmedeki etkisi, yukarıda verdiğimiz örneklerdeki tasarruf süreleriyle de pekişmektedir. Satış veya devir işlemlerine konu olan tarlaların bir aile elindeki kullanım süresi 20 yıl ile 80 yıl arasında değişmektedir. Bu süreler, geleneksel toplumun uygulamalarındaki yerleşikliğin de işaretidir. Bu sürelere bakarak Osmanlı mantığındaki “*kadim*”, “*eskidenberü*”, “*mâ-takaddemden*” sözcüklerinin de muğlak

ibareler olmadığını, makalemizdeki kanıtlara dayanarak, kuvvetle ileri sürebiliriz.

Bütün bunlar bize, Osmanlı tarih yazınının belirli alışkanlıklarını bir kez daha gözden geçirmemiz gerektiğini de hatırlatmaktadır.

Kaynakça

a) Şer'iyye Sicilleri:

- Amasya Şer'iyye Sicili, defter no: 22
Amasya Şer'iyye Sicili, defter no: 23
Amasya Şer'iyye Sicili, defter no: 24
Ankara Şer'iyye Sicili, defter no: 41
Ankara Şer'iyye Sicili, defter no: 64
Antakya Şer'iyye Sicili, defter no: 2
Antakya Şer'iyye Sicili, defter no: 4
Bor Şer'iyye Sicili, defter no: 2
Bursa Şer'iyye Sicili, defter no: A-8
Harput Şer'iyye Sicili, mikrofilm no: 7218

b) Araştırmalar:

- Barkan, Ömer Lütfi; *XV ve XVI.ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, I. Cilt: Kanunlar, (Tıpkıbasım)*, (yay. haz: Hüseyin Özdeğer), İstanbul-2001.
- Çakar, Enver; *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ-2003.
- Ergenç, Özer; "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, c: IV, 1984, ss: 69-78.
- Ergenç, Özer; "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzâra'a ve Murâba'a Sözleşmeleri", *Kebikeç*, No: 23, ss: 129-139.
- Koç, Yunus; "Zirai Tarih Araştırmalarında Ölçü Tartı Birimleri Sorunu", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 7-9 Nisan 1999, Bildiriler, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya-2000, ss: 541-546.
- Öz, Mehmet; "XVI. Yüzyılda Anadolu'da Tarımda Verimlilik Problemi", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, c: III, kısım: III, Ankara-2002, ss: 1643-1651.
- Taş, Hülya; *Defter-i Evkâf-ı Fatih Sultan Mehmed Han*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara-1996.

Terzibaşoğlu, Yücel; “Eleni Hatun’un Zeytin Bahçeleri: 19. Yüzyılda Mülkiyet Hakları Nasıl İnşa Edildi?”, *Tarih ve Toplum*, Güz 2006, No: 4, İstanbul, ss: 121-147.

Türkan, Halit Ziya; “Toprak Meselesinde Kadastronun Rolü”, *Türkiye Ekonomisinin Başlıca Meseleleri*, Türk İktisat Cemiyeti yay., Ankara-1944.

Özet: Osmanlı tarihi araştırmalarında, 19. yüzyıl öncesine ilişkin farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunların başında sözü edilen erken dönemin geleneksel uygulamalarında yereliğin öne çıktığı, bunun da en çok ölçü birimlerine yansıdığı ve 19. yüzyılın gözüyle bakıldığında bu durumun büyük bir belirsizlik ve muğlaklık yarattığı konusu gelmektedir. Bu makalede, farklı bölgelere ait örnekler üzerinden, 19. yüzyıl öncesinde, çiftçilerin tasarrufunda olan tarla sınırlarının, sahipleri arasında sorun yaratmayacak belirleyiciliğinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar sözcükler: Kadastro, tarla sınırı, nirengi noktası.

Abstract: In Ottoman studies the pre-19th century has been the subject of conflicting views. Significant among these views is the opinion that locality was prominent in the traditional practices and that this was reflected mostly in the units of measurement. This seemed indefinite and vague when looked at from a 19th century perspective. This article argues that in the period before the 19th century in examples from different areas there were determinants in the borders of the arable fields that did not lead to conflict among the owners.

Key words: Cadastre, arable field border, landmark.